

Meslek Seçiminde Bilinmesi Gerekenler

Prof. Dr.Yıldız Kuzgun
ÖSYM

Çağdaş bir toplumda özgür bir bireyin önemli gelişim görevlerinden biri de mesleğini seçmesidir. Bir kimsenin herhangi bir konuda doğru bir seçme işlemi yapılabilmesi, ya da başka bir deyişle, sağlıklı karar verebilmesi için, her şeyden önce, neler istediğini ve bunları elde edebilmek için ne gibi olanaklara sahip olduğunu bilmesi gerekir. Bu işlemten sonra, daha iyisi bununla beraber yapacağı işlem, çeşitli seçenekleri inceleyip, her birinin isteklerine ve koşullarına ne derece uygun olduğunu değerlendirmektir. Çarşıya çıkmadan önce alacağı şeylerin listesini yapan ve bunlar için yeterli parası olup olmadığını yoklayan, çarşıdaki malların kalite ve fiyatlarını inceleyerek gereksinmelerine ve parasına uygun bulduklarını alan bir kimsenin davranışı buna örnek olarak gösterilebilir Bu işlemleri dikkatli ve özenli şekilde yapmayan kimselerin hayal kırıklığı ile karşılaşmaları kaçınılmazdır.

Bazı gençlerin, meslek seçimi gibi önemli bir kararı oluştururken yukarıda belirtilen gelişim görevini gerektiği ölçüde yerine getiremedikleri ve bu yüzden mutsuz oldukları gözlenmektedir. Meslek seçimi kararının sağlıklı bir biçimde oluşturulmasını güçleştiren bazı etmenler vardır. Bunların bir bölümünü gençlerin çalışma dünyası ve insan nitelikleri hakkında edinmiş oldukları bir takım inançlar ve genellemeler oluşturmaktadır. Aşağıda, yükseköğrenim görmek isteyen gençlerin dile getirdiği bazı yargılar tartışılmıştır:

Ülkemizde insanlar istedikleri mesleklere giremiyorlar:

Bu yargı hatalı bir genellemedir. Bir kısım gencin yoksulluk nedeni ile istediği mesleğe giremediği doğrudur. Ne var ki istenilen mesleğe girememenin sadece maddi yetersizlikten ileri gelmediği, varlıklı oldukları halde yanlış alanlara yönelen gençlerin de var olduğu gözlenmektedir. Bu kişilerin hatası, girmek istedikleri mesleklerin niteliklerine uygun olup olmadığını sorgulamamalarından kaynaklanmaktadır. Bu gençler az sayıda seçkin öğrenci alan ve başarılı olmak için üstün akademik yetenek yanında sürekli ve düzenli çalışma alışkanlığı da gerektiren eğitim programlarına özenmekte, giremeyince hayal kırıklığına uğramaktadır.

Bazı üniversite adayları ve öğrencileri yukarıdaki yargıyı daha da ileri götürerek Türkiye’ de insanların istemedikleri mesleklere girdiklerini söylemektedirler. Üniversitelerde istemedikleri alana yerleştiklerini beyan edenlerden bir kısmı yeniden sınava girmekte, bir kısmı ise bir süre sonra buldukları programın kendilerine uygun olduğunu fark ederek eğitimlerine devam etmektedirler. Bir kimse istemediği bir programa yerleştirilmişse bu ya kişinin Tercih Bildirim Formunu kodlarken hata yapmış olmasından, ya tercih edip listesine yazdığı alan hakkında başlangıçta yanlış bilgi sahibi olmasından ya da Tercih Bildirim Formunun son sıralarına, boş kalmasını diye, daha az istek duydukları programları da yazmış olmalarından ileri gelmektedir. Bazı üniversite adaylarının özensizlik, dikkatsizlik ya da kendilerini doğru değerlendirememelerinden kaynaklanan hatalarının tüm gençlere genellenmesi doğru bir davranış sayılamaz.

İnsanın toplumda saygı görmesi için saygın bir mesleğin üyesi olması gerekir:

Saygı görme, her insanın en doğal hakkıdır. Ancak bunu saygın bir mesleğin üyesi olarak sağlama beklentisi pek gerçekçi değildir. Ayrıca meslekleri saygın olan ve olmayanlar olarak ayırmak da doğru değildir. İnsan bir mesleğin başarılı bir üyesi olursa saygınlık kazanır. Bu da sahip olduğu yetenekleri gerektiren, ilgi duyduğu etkinlikleri (meslek görevlerini) içeren bir

mesleğin üyesi olmakla gerçekleşebilir. Bir kimsenin, niteliklerine uymayan bir mesleğe girmesi, zayıf bir olasılıkla da olsa, mümkün olabilir ama o mesleğin başarılı, saygın bir üyesi olma olasılığı yoktur.

Yaşam boyu sürdüreceğim mesleğimi seçme aşamasındayım:

Üniversiteye başvurma dönemine girmiş gençlerin dile getirdikleri bu ifade pek çok kişi için doğru ve geçerli olabilir. Ancak çok hızlı bir değişimin yaşanmakta olduğu çağımızda insanların ömürlerini tek bir meslekle tamamlama olasılığının azalmakta olduğu gözlenmektedir. Bilim ve teknoloji geliştikçe meslek çeşitleri de hızla artmakta, bir yandan bazı meslekler çalışma yaşamından silinirken bir yandan da yeni meslekler ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeler karşısında, yirmi birinci yüz yılda bir insanın meslek yaşamı boyunca ortalama üç- beş meslek değiştireceği öngörülmektedir. Bundan, çok değil, yirmi beş otuz yıl önce üniversite adaylarına yaşamlarının en önemli kararını vermekte oldukları, meslek seçerken çok dikkatli olmaları gerektiği yolunda uyarılarda bulunulurdu. Gerçi üniversite programlarına öğrenci yerleştirme işlemlerinde, puanların ondalık basamaklarındaki ince farkların dahi dikkate alındığı ve bir kere bir programa yerleştikten sonra ikinci yıl program değiştirmenin zor olduğu bir sistemde hala dikkatli olmak gerekmektedir. Ancak bir kimsenin kendini tanıması oldukça zor olduğu gibi, insanda gelişim ve değişim süreci yaşam boyu devam etmektedir. Ayrıca insanların çoğu birden fazla yetenek türüne sahiptir ve birden çok alanla ilgili işleri yapmaktan hoşlanabilmektedir. Bu nedenle bir kişi, bir değil birden fazla meslekte mutlu ve başarılı olabilmektedir. Bu olgu özellikle üstün yetenekli kişiler için geçerlidir. Böyle kimseler hem fen hem toplum bilimlerinde, hem sanat hem de dil- edebiyat alanlarında başarılı olabilmektedirler. Leonardo da Vinci gibi dehaların yaşamları boyunca çok değişik alanlarda üstün kalitede ürün verdikleri bilinmektedir. Çağımızda olanaklar sadece üstün nitelikli kişilere değil ortalama insanlara da değişik yeteneklerini kullanma ve geliştirme ortamı sağlamaktadır. Halen üniversiteler ya programlarından bazılarını iki alanda diploma verecek şekilde oluşturmaya ya da değişik alanlardan seçimlik dersler açarak öğrencilerin çok yönlü yetişmelerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu uygulamanın yakın gelecekte yaygınlaşacağı beklenebilir.

Üniversiteye bir girsem gerisi kolay:

Üniversiteye girişin zor olduğu toplumumuzda bir gencin sınavı ya da sınavları başarı ile atlayıp istediği bir alana girmesi önemli olmakla birlikte meslek gelişiminin son aşaması değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bilim ve teknolojideki gelişmeler mesleklerin icra edilme biçimlerini değiştirmekte, bu süreç boyunca, bazı meslekler ortadan kalkmakta, bunların yerine daha gelişmiş teknoloji ile yürütülen yeni meslekler ortaya çıkmaktadır. Bu olgu bir kimsenin yaşamı boyunca zaman zaman mesleğinde ortaya çıkan yeni uygulamaları öğrenmek için hizmet - içi eğitimi görmesini gerektirmektedir. Aynı şekilde, mesleği iş piyasasından kalkan kişilerin yeni bir meslek öğrenme sürecine girmeleri söz konusu olabilmektedir. Bu durumda bir gencin, üniversite diplomasını aldıktan sonra eğitim sorumluluğunun biteceğini düşünmesinin yanlış olacağı açıktır. Kişi değil mesleğinde ilerlemek, işini korumak için bile sürekli eğitim görmek durumunda olacaktır. Bu nedenle günümüzde, yaşamın belli bir döneminde bir kere verilen ve genellikle değişmeyen bir karar olarak *meslek seçimi* değil çalışma ömrünün sonuna kadar süren bir gelişimi ifade eden *kariyer gelişimi* kavramı üzerinde durulmaktadır. Gencin bu gerçeği göz önüne alarak yaşamını planlaması yararlı olur.

İnsan ancak dört yıllık bir üniversite eğitimi görürse güvenceli ve saygın bir meslek edinebilir:

Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi yeterince gelişmediği için insanlar yükseköğretim gördükleri takdirde güvenceli bir meslek edineceklerini düşünüyorlar. Bazı gençler ise iki yıllık önlisans programlarını yüksek eğitim saymamakta, lisans eğitiminin kazanç ve iş bulma açısından daha avantajlı olduğunu düşünmektedirler. Oysa yalnız iki yıllık değil, dört yıllık yükseköğretim programlarını bitiren gençler de düzenli ve iyi bir gelir sağlayan bir iş bulmakta zorluk çekmektedirler. Devlet sektöründe çalışma alanları giderek daralmaktadır. Özel sektörde iyi bir üniversiteden alınmış diploma *iş bulma* önemli rol oynasa da *işte tutunma ve ilerleme* diplomadan çok yeterliliğin kanıtlanmasına bağlıdır. Kendini iyi yetiştirmiş bir tekniker sıradan bir mühendisten daha uzun süre işini koruyabilir ve ilerleyebilir.

Önce iyi bir üniversiteye girmeli, hangi bölümü olduğu önemli değil:

Yükseköğrenim görmek isteyen gençlerin bazılarının, önce üniversite daha sonra da program seçme gibi bir yol izlemekte oldukları gözlenmektedir. Öğretim kadrosu zengin bir üniversitede eğitimin daha iyi olacağı kuşkusuzdur. Ancak, meslek başarısında mezun olunan üniversitenin kalitesinden önce kişinin kalitesi etkili olmaktadır. Öğretim kadrosu yetersiz bir bölümün hevesli, çalışkan bir öğrencisi, alanı ile ilgili yayınları izleyerek kendini yetiştirebilir, yüksek lisans eğitimini iyi bir bölüm ya da fakültede sürdürebilir. Buna karşılık, iyi bir üniversiteye girme uğruna istemediği bir bölüme giren bir kişi eğitim ortamından hoşnut olsa bile, eğitimin özünden hoşnut olamayacağı için başarılı da olamayabilir.

İyi üniversite derken genellikle yabancı dille (İngilizce) öğretim yapan üniversiteler kastedilmektedir. Yabancı dille öğretim yapan üniversitelerin tercih edilme nedenlerinin biri de bu kurumlardan mezun olanların özel sektör tarafından tercih edildiği inancıdır. Geçmişte bu inancı destekleyici örnekler çoktu. Ancak son yıllarda gazetelerdeki iş ilanlarında bu yoldaki tercihler artık eski sıklıkta görülmemektedir. Çünkü Türkçe eğitim yapan bazı üniversiteler yabancı dil öğretimine de özel önem vermeye başlamışlardır. Öte yandan yabancı dili sadece üniversitenin bir yıllık hazırlık sınıfında öğrenme olanağı bulan öğrenciler, o dile yeterince hakim olamadıklarından, öğretimi izlemede zorluk çekmekte, bunun sonucu olarak, alan bilgisini de yeterince edinmemektedirler. Bu durum özellikle sosyal bilim alanındaki programlar için geçerlidir. Öğretimi izleyebilecek kadar yabancı dili bir yılda öğrenme umudu olmayanların yabancı dille öğretim yapan programları tercih etmemeleri iyi olur.

Sadece belli bir meslek edinmek isteyenler üniversite eğitimi görmelidir:

Üniversite mezunlarından çoğunun eğitim gördükleri alanlardan başka alanlarda çalıştıklarını gözleyen kimseler meslek eğitimine yatırılan zaman ve paranın boşa harcandığını düşünerek hayıflanmaktadırlar. Ekonomik sıkıntı içinde bulunan ülkeler için bu düşünce bir dereceye kadar doğru olabilir ama, aslında üniversitelerin üç amacı vardır: Bunlar,

1. Bilimsel araştırma yapmak ve bilgi üretmek
2. Meslek elemanı yetiştirmek
3. Kültür kazandırmak

Gençlerin büyük çoğunluğu ikinci amaç için üniversiteye yönelmekte, bir diploma, bir unvan alma ve bunlara uygun iyi bir iş edinme umudunu beslemektedirler. Mezunlara bir diploma ve ona uygun bir de unvan verilmektedir ama çalışma yaşamında doktorluk, mühendislik, hemşirelik, öğretmenlik gibi sınırları yasalarla belirlenmiş olanlar dışında kalan mesleklerin pek azı diploma ile yakından ilişkilidir. Üniversite mezunlarının çoğunun eğitim gördükleri alanla doğrudan ilgisi olmayan işlerde çalıştıkları sıklıkla gözlenen bir olgudur. Yükseköğretim lisans programlarının çoğu, aslında belli bir konuda eğitim vermekte ise de

kazandırdığı bilgi ve beceri benzer başka alanlara da aktarılabilir. Böylece, iş aramaya çıkan bir mezun, başlangıçta hiç düşünmediği iş alanlarında çalışma olanağı bulabilmekte, o işlerde çalışırken önemli bir uyum sorunu da yaşamamaktadır. Şu halde diyebiliriz ki üniversite eğitimi her zaman belli bir meslek kazandırmamakta, daha çok kültür kazandırarak gencin daha geniş bir alanda iş arama şansını artırmaktadır. Halen yaşadığımız ekonomik bunalımda iş bulma zorluğu her meslek için geçerlidir. Ancak bu durumun sürekli olacağını düşünüp yanlış genellemeler yapmadan olaya baktığımızda, hızlı ve çarpıcı değişimlerin olduğu ve olacağı toplumlarda gençlerin bir çok alana uyarlanabilecek üst düzey beceriler kazanması için yapılan yatırımların hiç de boşa gitmediği düşünülebilir.

Üniversiteler gençlerin iş bulma olanaklarını artırmak için programlara çeşitli seçimlik dersler konmakta, bazı üniversitelerde ana dal, yan dal adı altında programlar oluşturulmaktadır. Örneğin bir kimsenin ana dalı psikoloji, yan dalı sosyoloji olabilmektedir. Bazı üniversitelerde iki daldan diploma almak mümkündür.

Yükseköğretimin lisans programlarından birini bitirdikten sonra benzer başka bir alanda lisansüstü eğitim görme olanağı vardır. Hatta kararlı bir iş bulmak için böyle bir eğitime gerek de vardır. Örneğin fizik mezunu bir genç bilgisayar, eğitim alanından mezun olan işletme alanında üst eğitim görebilmektedir. Bundan başka, pek çok kişi, belli bir alanda çalışırken kurumların açtığı hizmet-içi eğitim programlarını ya da üniversitelerde verilen sertifika programlarını tamamlayarak farklı alanlara geçmektedirler.

Gelecekte hangi mesleğin geçerli olacağını şimdiden bilmek çok önemlidir:

Meslek seçme durumunda olan gençlerden bazıları “*Gelecekte hangi meslekler geçerli olacaktır?*” sorusunu sormaktadır. Bu soruyu yanıtlayabilmek için bu gençlere “*Kaç yıl sonraki geleceği öğrenmek istiyorsun?*” diye sormak gerekiyor. Teknolojinin hızla gelişmekte olduğu bir dünyada, bir mesleğin belki beş ya da on yıl sonrasını tahmin edebiliriz. Ondan sonra bu çekici meslek teknolojinin gelişmesi ve buna bağlı olarak ekonomideki değişimler sonucunda hüviyet değiştirmiş olacak, belki de pek çok kişinin o alana girmesi sonucu bu günkü çekiciliğini yitirecektir. Ülkemizde bunun değişik örnekleri geçmişte yaşanmıştır ve yaşanmaya devam edecektir.

Gençlerin hangi mesleği seçtiği değil, bu hızlı değişime ayak uydurabilmek için ne gibi bilgi ve becerilerle donanmış olduğu önemlidir. Böyle bir dünyaya hazırlanmak için gençlerin kendilerini şu alanlarda yetiştirmeleri gerekmektedir:

1. Teknolojik gelişme meslek görevlerini kolaylaştırmakta, el becerisi ve beden gücünün yerini giderek artan oranda beyin gücü almaktadır. Bu nedenle gençlerin matematik ve mantık alanlarında kendilerini iyi yetiştirmeleri, akıl yürütme, yargılama yeteneklerini geliştirici etkinliklere ağırlık vermeleri gerekmektedir. Ezberleme, geçer notla yetinme, günü kurtarma gibi tutumları benimseyenlerin gelecekteki değişimlere ayak uydurma şansı zayıf olacaktır.
2. Gelecekte birkaç meslek ve sık sık iş değiştirme yanında bir gün boyunca birden fazla meslek icra etme durumunda olacak gençlerin elden geldiği kadar spor, el sanatları, güzel konuşma ve yazma gibi değişik yeteneklerini geliştirmeye de önem vermeleri gerekir. Böylece bir kimse gününün değişik zaman dilimlerini değişik yetenekleri ile ilgili işleri yaparak geçirebilir. Böylece hem gelirini artırabilir hem de ek bir iş yolu ile değişik becerilerini değerlendirme olanağı bulabilir.

3. Günümüzde insanlar büyük iş yerlerinde, bir çok kişi ile işbirliği yaparak çalışmakta; kendi küçük iş yerinde birkaç çırağı ile çalışan insan sayısı giderek azalmaktadır. O halde geleceğin genci başkaları ile iletişim kurabilme ve işbirliği yapabilme becerilerine sahip olmalıdır. Değişik insanlarla değişik koşullarda çalışabilme esnekliğine sahip olabilme, belirsizliğe dayanabilme ve yaratıcılık da iş yaşamında başarıyı artırıcı kişilik özellikleri olarak görünmektedir.
4. Bir yabancı dil, özellikle İngilizce bilmek kişinin iş bulma ve gelişme şansını artıracaktır. Bu özellikle yükseköğretim görmüş gençler için çok önemlidir.

Üniversiteye Öğrenci Seçiminde Dikkate Alınan Özellikler:

Üniversiteye girişte uygulanan sınav sistemi, öğrencinin akademik yeteneğini (soyut konuları öğrenme gücünü) ve okul başarısını (bilgisini ve çalışma disiplini) değerlendiren bir yapıdadır. Öğrencinin okul başarısı da okuduğu okuldaki öğrencilerin Öğrenci Seçme Sınavındaki puan ortalamaları (akademik yetenek düzeyleri) ile diploma notları düzeyleri birlikte dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Böylece Anadolu liseleri, fen liseleri gibi, öğrencileri bir sınavla seçilmiş olan okullardan mezun olanların ortaöğretim başarı puanları diğer okulların mezunlarınıninkinden daha yüksek olarak değerlendirilmektedir.

ÖSYM'nin uyguladığı seçme sistemi adayların Tercih Bildirim Formunu doldururken, girmeyi en çok istediği programı en başa yazdıklarını varsaymaktadır. Kişinin girmeyi en çok arzu ettiği program ise onun zihinsel, bedensel ve duyuşsal özelliklerine ve ekonomik olanaklarına en çok uyan program olmalıdır. Daha önce de değinildiği gibi, bir kimse pek çok kişinin girmek istediği, popüler ve dolayısıyla taban puanı yüksek bir programa girip *akademik yeteneğini kanıtlamayı* en önemli hedef olarak benimser ve diğer özelliklerinin programa uygunluğunu dikkate almazsa programa girmeyi başarsa bile oradan mezun olmayı başaramayabilir. Çok zeki fakat zevkine , rahatına düşkün bir genç, zekası sayesinde sınavı kazanabilir ama çalışma alışkanlığına sahip olmadığı için, kendisi gibi seçkin öğrencilerin bulunduğu ve başarının gayrete, disiplinli çalışmaya bağlı olduğu bir öğretim ortamına ayak uydurmakta çok zorluk çekebilir. Daha düşük puanla girilebilen bir başka program bu gencin yapısına daha uygun olabilir.

Ülkemizde mesleklerin toplumsal saygınlık düzeylerinin çok farklı oluşu gençlerin tercihlerini belirlemelerinde ve bunları sıralamalarında çok önemli rol oynamaktadır. Sırf yeteneği kanıtlamak için yüksek puanla öğrenci alan programları tercih etmek ve bunlardan ön sıralardaki birine girebilmek için sınavda doğru yanıtlanması gereken soruların hesabını yapmak yeterli değildir. Bu tür hedeflerine erişen nice öğrencinin, bir süre sonra, buldukları durumdan hoşnut kalmadıkları, eğitimi yarım bırakarak ya da bitirdikten sonra yapılarına daha uygun alanlara geçtikleri gözlenmektedir. Sadece *akademik konuları öğrenme gücünü kanıtlama ve meslek yolu ile saygınlık kazanma düşüncesi* ile verilen kararlar hem kişinin mutsuz olmasına hem de aile ve ülke için ekonomik kayba yol açmaktadır. Bu nedenle gençlerin tercihlerini kesinleştirmeden önce kendilerini çok iyi dinlemeleri, kişiliklerinin başka yönlerini de dikkatle ve ayrıntılı olarak değerlendirmeye çalışmaları uygun olur.

Kendini Tanıma:

İnsan, her canlı gibi, yaşamı boyunca bir takım gelişim evrelerinden geçer. Kişilik gelişimi insanın toplumsallaşması, içinde yaşadığı toplumun beklentilerini yerine getirebilmesi için gerekli tutumları ve iletişim becerilerini kazanması sürecidir. Bu gelişim süreci zihinsel ve duygusal gelişim başlıkları altında bilimsel olarak incelenmektedir. Yirminci asrın ortasından itibaren buna *Mesleki Gelişim* adı verilen bir boyut eklenmiştir. Mesleki gelişim bireyin

giderek karmaşıklaşan çalışma yaşamında kendine uygun bir yer edinmesi ve o ortamda kendini gerçekleştirebilmesi için gerekli davranışları geliştirme süreci olarak tanımlanabilir.

Mesleki gelişim süreci okul öncesi dönemden başlayıp meslek ömrünün sonuna kadar devam eden bir süreçtir. Bu süreç boyunca bireyin şu istedik davranışları geliştirmesi beklenir:

1. Hangi işleri ne derece yapabildiğinin farkında olma; çeşitli konulardaki yeteneklerini doğru, gerçekçi ve ayrıntılı olarak değerlendirebilme
2. Bir eğitim ortamından, bir çalışma alanından, kısaca bir meslekten neler beklediğini açık ve net bir biçimde ifade edebilme
3. Mevcut seçenekleri inceleme, başka seçenekler olup olmadığını araştırma
4. Seçeneklerin her birini, istek ve beklentileri karşılama, var olan yeteneklerle ve ekonomik olanaklarla erişebilme olasılığı bakımından değerlendirme
5. İstekleri karşılama olasılığı en yüksek görünen ve erişme olasılığı olanlara yönelme kararını verebilme

İnsanın yaşamı boyunca yerine getirmesi gereken gelişim görevleri içinde en önemlisi ve en zor gerçekleştirilebileni ne istediği ve neleri ne ölçüde yapıp neleri yapamayacağı konusunda net ve kararlı bir benlik algısı geliştirmesidir. Kendini bilmek her devirde ve kültürde olgunluğun birinci koşulu sayılmıştır. Meslek seçimi söz konusu olduğunda kişinin kendini bilmesi demek hangi çalışma alanının gerektirdiği görevleri yerine getirebileceği, (yetenekleri) nasıl bir çalışma ortamında ne gibi işleri yapmaktan hoşnut olacağı (ilgileri) ve mesleki etkinliklerden başka ne gibi yararlar beklediğini (meslek değerlerini) açık seçik olarak ifade edebilmesi demektir. Bu ancak insanların çoğunun en erken orta yaşlarına doğru erişebilecekleri bir durumdur. Ne var ki insanlar henüz yeniyetmelik dönemlerinde iken yaşamlarının en önemli kararını verme sorunu ile karşılaşmaktadırlar.

Gençlerin kendilerini tanımalarını güçleştiren etmenleri şöyle belirleyebiliriz:

1. Ergenlik döneminde insanların deneyimleri yetersizdir. Eğitim kurumlarımızın çoğunun kol çalışmaları, seçimlik dersler, öğrenci klüpleri, hobi geliştirici kurslar gibi, bireylerin yeteneklerini keşfetmelerini kolaylaştırıcı öğretim ortamları hazırlamada yeterli olduğu söylenemez. Okullarda fen ve matematik dışındaki konu alanlarında başarının fark edilerek ödüllendirilmesi de yaygın bir uygulama değildir. Sınıfların kalabalık, öğretimin yarım gün yapıldığı okullarda öğretmenlerin öğrencilerini değişik yönleri ile tanıma olanakları çok azdır. Aşırı özellikleri nedeni ile göze batan öğrenciler dışında kalan geniş gruplar hakkında öğretmen kanaatleri genellikle bulanık olduğundan, bunların ifade edilmesi için oluşturulan gözlem formlarının da güvenilirliği düşüktür. Sınavlardan alınan notlar öğrencinin başarısı hakkında kabaca bir fikir vermektedir ama onun çeşitli ders konularında akıl yürütme, analitik düşünme, yaratıcılık gibi özellikler yönünden ne düzeyde olduğu hakkında ayrıntılı fikir vermekten uzaktır.
2. Ergenlik kimliği oluşturma dönemidir. O zamana kadar geçirdiği deneyimler sonucu kendisi hakkında edindiği bir takım yargıları değerlendirme, bunları bütünleştirme, kendisinin kim olduğunu tanımlama çabasıdadır. Bu dönemde bir çok gencin ilgileri kararsız, meslek emelleri gerçeklerden oldukça uzaktır. Ergenlerin derdi yetişkin dünyasında iyi bir yer edinmek, kendini çevresine kanıtlamaktır. Bu nedenle çevre

tarafından istendik özellikler yönünden güçlü oldukları izlenimi uyandırmaya çabalamakta, çevrenin önemsemediği özelliklerini fark edip değerlendirememektedir. Bu durum özellikle aşırı istekçi ve otoriter ailelerin çocuklarında daha çarpıcı biçimde görülmektedir. Çevresini, özellikle ana babasını hoşnut etme çabasında olan genç zayıf yönlerini yadsıma, eğilimlerini bastırma, gerçek özüne uygun bir kimlik yerine ana babasının hoşuna gidecek bir kimlik geliştirme zorunluluğunu duymaktadır. Özüne yabancı, başkalarının beğenisine aşırı derecede duyarlı gençler ilgi ve yeteneklerine uygun olmayan, erişmesi olanaksız eğitim ve meslek hedeflerine yönelmekte, emelleri gerçekleşmeyince çöküntü yaşamaktadırlar.

Seçenekleri Araştırma :

Sağlıklı bir meslek kararı verebilmenin diğer bir koşulu seçenekler konusunda bilgi sahibi olmaktır. Oysa gençlerin eğitim ve meslek seçenekleri hakkında bilgilerinin yetersiz ve çok kere de yanlış olduğu gözlenmektedir. Gözlemler ve araştırmalar üniversiteye gelen öğrencilerin ilk aylarda yarıdan fazlasının buldukları bölümden memnun olmadıklarını göstermektedir. Bunların bir kısmı, hakkında bilgi sahibi olmadıkları bölümleri tercih etmek zorunda kaldıklarını, bir kısmı ise isteyerek geldikleri bölümde aradıklarını bulamadıklarını ifade etmekte ve bir sonraki yıl alan değiştirme planları yapmaktadırlar. Neyse ki bunların önemli bir bölümü yıl sonuna doğru buldukları alanın kendilerine uygun olduğunu fark edip ona bağlanmaya başlamaktadırlar. Eğitim sistemimiz öğrencilerin çoğunu ilköğretimin sonunda bir meslek eğitimi seçmeye bir kısmını ise bir yıl sonra alan seçmeye zorlamaktadır. Bu yaştaki seçimlerin çoğu ana babaların yönlendirmesi ile gerçekleşmektedir. Onların da bir çok seçenekten habersiz olarak bu işlemi yürüttükleri gözlenmektedir. Oysa gençlerin, gelecekle ilgili yakından ilgilendiren bir konuda karar vermeden önce, kendilerine açık olanakları araştırmaya girişmeleri, eğitim ve meslek seçenekleri hakkında bilgi edinme çabası göstermeleri gerekir. Gençlerin böyle bir girişimde bulunmalarını engelleyen bazı psikolojik ve toplumsal nedenler vardır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. Gençlerin çevresi çok dar, bilgi edinme olanakları çok kısıtlı olabilir. Bu durum özellikle kırsal kesimde yetişen gençler için geçerlidir. Bu çevrelerde polislik, öğretmenlik, hemşirelik dışındaki meslekler için uygun örnekler de olmadığından gençlerin seçenekleri bu ve benzeri birkaç meslek alanı ile sınırlı kalabilmektedir. Bilgi kaynaklarından haberli olamama ya da onlara ulaşma zorluğu yüzünden insanlar yetersiz bilgi ile karar verme durumunda kalmaktadırlar.
2. Bilgi edinmeyi engelleyen diğer bir neden kişinin korkularıdır. Seçeneklerin çokluğu kendine güvensiz kişiyi şaşkına çevirebilmekte, kafasını karıştırabilmektedir. Böyle bir kişi değişik durumlara uyum yapabilmek için esnek düşünebilme gücünden yoksundur. Yeni bir seçenek daha önce verilmiş bir karardan vazgeçmeyi gerektirebilir. Bu da yeni bir belirsizlik durumu demektir. Oysa güvensiz kişiler ancak net ve kesin durumlarda rahat edebilirler. Böyle bir kişilik yapısına sahip bireyler ne kendilerine ne de olanaklara ilişkin gerçekleri aramaya girişirler.
3. Kendine güvenen kişiler ise araştırmanın getireceği yeni bilgilerin gelişmelerine olumlu katkıları olacağına inanır ve bu yolda girişimlerde bulunurlar. Bunların en önemlisini, yukarıda da değinildiği gibi, kendini tanıma konusunda gösterilen çabalar oluşturur. Kendini tanıyan, olanaklarının sınırlarını ve gerçek isteğinin ne olduğunu bilen bir genç, önündeki seçenekleri bu ölçütler açısından değerlendirir, hatta başka seçenekler olup olmadığını araştırır. Buna karşılık, kendine ilişkin bazı gerçeklerle yüz yüze gelmekten kaçınan, kendinde çok üstün nitelikler gördüğü için üst düzey hedeflere yönelen kişi ise, kurduğu hayali düzenin bozulacağı korkusu ile, değişik

seçenekleri araştırmaktan kaçınır, önerilen seçenekleri de mantık dışı bahanelerle reddeder. řu halde diyebiliriz ki, kendini araştırma ile seçenekleri araştırma eğilimi, kişinin doğası ile barışık olmasından kaynaklanan, yeni uyarıcılara açık olma eğiliminin görünümüdür.

Kendini ve meslekleri tanımak için neler yapmalı?

İnsanın yaradılışını, gerçek özelliklerini tanınması, kendini doğru değerlendirmesi kolay gerçekleştirilecek bir hedef değildir. Bu özellikle deneyimi az ve kendini kanıtlama çabasında olan gençler için daha da zordur. İnsanların kendilerini tanımalarını engelleyen en önemli etmen başkaları tarafından beğenilme, kabul görme arzusudur. Kendini başkalarının ölçütlerine göre değerlendiren kişi büyük olasılıkla kendi gerçeğinden uzaklaşacak, kendi özüne uymayan bir öz kavramı geliştirecektir. Doğru ve gerçekçi bir öz kavramı geliştirmenin ön koşulu çevrenin beklentilerine ve değerlendirmelerine aşırı derecede duyarlı olmamaktır. İçsel özgürlüğünü geliştirmiş kişi kendini inceleyerek doğasını tanıyabilir.

Doğasını tanımak isteyen kişinin yapacağı iş değişik ortamlarda neler yaşadığını, çeşitli durumlar ve olaylar karşısında neler hissettiğini sık sık gözden geçirmek ve bu yaşantılarının adını koymaktır. Başkalarının önem verdiği özelliklerine sahip olduğuna kendini inandırmaya çalışan, başkalarının önem vermediği özelliklerini bastırmaya çalışan kişi, doğasına yabancılaşmaya ve gizilgüçlerini kullanamamaktan ileri gelen bir uyumsuzluk yaşamaya adaydır.

ÖSYM adayların kendilerini tanımaları, yükseköğretim programları hakkında bilgi edinmeleri için bazı ölçme araçları ve yayınlar hazırlatmıştır. Bunlardan Kendini Değerlendirme Envanteri on üç, BİLDEMER (Bilgisayar Destekli Meslek Rehberliği) programı altı yıldır, ve “Üniversiteler, Yükseköğretim Programları ve Meslekler Rehberi” adlı kaynak kitap on beş yıldır okullarda ve dershanelerde kullanılmaktadır. Programları ve meslekleri tanıtan kaynak kitaptaki bilgiler internet sayfalarımıza aktarılmıştır. Kendini ve çevresindeki olanakları tanımaya yatkın bir kişi bu kaynaklara erişmekte zorluk çekmeyecektir.

Karar Verme (Belli bir seçeneğe yönelme)

Meslek gelişiminin bu aşamasında yapılacak iş, yukarıda açıklanan iki alanda edinilen bilgilerin birlikte değerlendirilmesi, *istenilir yönleri en fazla, istenmeyen yönleri en az ve erişme olasılığı yüksek* seçeneğin bulunmasıdır.

Karar verme süreci, yukarıda açıklanan iki gelişim görevinin başarı ile tamamlanması halinde başarı ile gerçekleştirilen zevkli bir işlem olabilir. Kendisi ve çevresi hakkında bilgisi yetersiz, iddiaları yüksek, aşırı kaygılı, sorumluluğunun bilincine erememiş kişilerin bu aşamada farklı davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Örneğin kendine güvensiz kişiler, başkalarının (aile büyükleri, arkadaşlar vb.) daha iyi bilecekleri düşüncesi ile, kararı başkalarına bırakmakta ya da başkalarının kararlarını benimseyip uygulamaktadırlar. Aşırı kaygılı kişilerin tepkisi iki türlü olmaktadır. Bunlar ya hemen kararı kesinleştirmek için acele etmekte, ya da seçenekleri en ince ayrıntısı ile inceleme, başka seçenekler arama, çabalarını bir türlü sona erdirememekte ve kararlarını kesinleştirememektedirler. Sorumsuz kişiler de kararı en son güne bırakmaktadırlar ama geçen süre zarfında karar verme konusunu düşünmemeyi tercih etmektedirler. Karar verirken bazı insanlar sezgilerine, bazıları mantıklarına bazıları ise başkalarına güvenmektedirler.

Karar verme konusunda sorunlu bir grup daha vardır ki, bunlar kronik kararsızlardır. Bu kimseler hiçbir seçeneği kendilerine uygun bulmamakta; karar verme zorunda kaldıklarında

hiç bir seçeneğe uzun süre bağlanamamakta, sık sık karar değiştirmektedirler. Sonuçta hangi seçeneği benimserlerse benimsesinler gözleri daima başka seçeneklerde kalmaktadır.

Meslek Seçimi konusunda verilecek karar, dayanağını kişinin özünden almalıdır. Kişilik gelişimleri sağlıklı olan, özlerini tanıyan ve onu gerçekleştirme çabasında olan kimseler gerek kendileri gerekse çevre olanaklarına ilişkin doğru, ayrıntılı ve gerçekçi bilgilere sahip olduklarından, doğru karar vermekte güçlük çekmemektedirler. Çünkü kendi ile barışık kişilerin karar verme sürecinde, kendilerine ve seçeneklere ilişkin gerçekleri çarpıtma, bazılarını yok sayma gibi, bilinçli ya da bilinçdışı etmenlerin yeri yoktur.

Aşağıda biri kendini ve çevresindeki olanakları özgürce araştıran, diğeri ailesinin istekleri doğrultusunda davranan, bir diğeri ise kendi sınırlarını bilmeyen ve program seçme işlemini ciddiye almayan üç gencin meslek gelişimi öyküsü örnek olarak verilmiştir:

Örnek-1

“Genellikle başarılı bir öğrenci sayılırım. Bunu kısmen düzenli çalışmama borçluyum diyebilirim. İlköğretim döneminde takdirler, teşekkürler aldım da Anadolu liseleri sınavını kazanamadım. Puanım az farkla yeterli olmadı.

Lisede fen derslerim iyi sayılırdı. Yani kırık not almamıştım. Matematikte komşumuzun oğlundan ders almak suretiyle geçer not alıyordum. Fizik ve kimyada da durumum pek farklı değildi ; öğretmenin öğrettiklerini evde düzenli tekrarlamak suretiyle öğrenebiliyordum ama farklı bir problem sorulduğunda bocalıyordum. Onun için bu derslerde geçer not aldığım zaman mutlu oluyordum. Biyolojide durumum çok daha iyi idi. Hatta bu alana özel ilgim bile var diyebilirim. Kır gezilerinde çevredeki hayvan ve bitkileri fark eder onlardan örnekler toplardım. Bu şekilde bir kelebek koleksiyonu da yaptım. Akvaryumumda çeşitli balıklarım ve bir de kuşum vardı. Öğretmenime biyoloji laboratuvarının düzenlenmesine yardım ettiğimde bu işten çok hoşlandığımı fark etmiştim.

İnsanların ruh durumlarını, belli olaylar karşısında neler hissettiklerini incelemek ve sorunlarını dinleyip yardımcı olmak da bence çok ilginç bir uğraşı olarak görünüyordu. Boş zamanlarımda psikoloji ile ilgili hikaye ve romanlar okumaya çalışıyordum.

Gelecekteki mesleğim aile içinde tartışıldığında herkes bir meslek öneriyordu. Babam eczacı, annem doktor, dayım ise inşaat mühendisi olmamı önermişti. Arkadaşlarım da mühendisliği düşünüyorlardı. Ben önerilen tüm meslekleri tanıtıcı yayınları okudum. En başarılı olduğum ve ilgi duyduğum alan biyoloji olduğu için onunla ilgili yayınları özellikle inceledim. Bu arada biyoloji ile ilgili meslek olarak fizik antropolojiyi tanıdım. Ancak tercih listeme önce veterinerlik, sona doğru da biyoloji programlarını yazdım. İyi bir veteriner olabilirsem evcil hayvan kliniği açmayı veya evcil hayvan yetiştirip satmayı düşünüyordum. Bu iyi kazanç getirecek bir iş olarak görünüyordu bana. Biyoloji alanına girersem de hedefim aynı olacaktı. Sonunda bir biyoloji programına yerleşebildim. Biyoloji bölümünü iyi bir derece ile bitirdim Şimdi yüksek lisans eğitimi görüyorum ve bir yandan da bir hayvan hastanesinde yardımcı eleman olarak çalışıyorum. Bir biyoloji bölümüne araştırma görevlisi olarak girebilir ya da biyoloji öğretmeni olabilirim Ama gelecekte kuş, köpek, kedi gibi evcil hayvan yetiştiren bir yer açmak idealimden vazgeçmiş değilim.”

Bu genç geçirdiği yaşantıları değerlendirerek neleri yapıp neleri yapamadığı, hangi etkinliklerden hoşlandığı konusunda açık bir fikre sahip olmuş, kendisini oldukça net bir biçimde ve uygun sözcüklerle ifade edecek kadar berrak bir benlik algısına erişmiş görünmektedir. Kişi aynı güvenle meslekleri de incelemiş ve kendine uygun bir alan

belirlemiştir. Aile bireylerinin önerilerini, arkadaşlarının telkinlerini dikkate almış ama onlardan birine bağımlı kalmamış, öz yapısına saygılı davranarak, özünü gerçekleştirebileceği kariyer planı yapmıştır.

Örnek- 2

“Ben tıp doktoru bir baba ile iktisatçı bir annenin ikinci çocuğuyum. İlk çocukları özürlü olduğu için annem babam benim doktor olmamı istiyorlardı. Her halde ağabeyimin sorunları ile bu şekilde daha iyi ilgilenebileceğini düşünüyorlardı. Ben okulda oldukça başarılı bir öğrenci idim. Hemen her dersten ortalamamın üzerinde not alıyordum ama en güçlü yeteneğim sanat alanında idi. Sekizinci sınıfta iken resim yarışmasında dünya birincisi olmuştum. Ama babam vaktimi resimle geçirmemem için bana gerekli resim malzemeleri almıyor, beni resimle uğraşırken gördükçe fen derslerine çalışmamın daha iyi olacağını söylüyordu. Lisede resim çalışmalarımı tamamen bırakıp bütün enerjimi fen alanındaki derslere verdim. Bir çok arkadaşım gibi ben de bir dershaneye devam ettim . Sınava ilk girdiğim yıl bir tıp fakültesine girememiştim. İkinci yıl tercih listeme, daha düşük puanla öğrenci alan programları da yazdığım için bunlardan birine yerleştim. Çalışkan ve disiplinli olduğum için fakülteyi zamanında bitirdim. Bir süre pratisyen hekim olarak çalıştım. Estetik cerrah olmak istiyordum. Ama iki kere girdiğim Tıpta Uzmanlık Sınavında başarılı olamayınca daha düşük puanla girilebilen başka uzmanlık seçeneklerini yazarak sınava üç kere daha girdim. Bu sınavlarda da başarılı olamayınca uzmanlık eğitimi görme umudumu yitirdim. Bu arada resim çalışmalarına tekrar yönelmiştim. Açtığım bir sergi epey ilgi gördü ama resim yaparak hayatımı kazanmak bana biraz olanaksız görünüyordu. O sırada hoş bir tesadüf oldu. Sergiyi gezen bir tıp yayıncısı editörü bana yayıncılık alanında çalışmayı teklif etti. Ben şimdi tıp alanındaki kitap ve dergilerin resimlerini çizmekte, internet sayfalarının grafik düzenlemelerini yapmaktayım ve yaptığım işi çok seviyorum”

Bu genç de sonunda özüne uygun bir mesleki ortam bulabilmiştir. Tıp eğitimi şu andaki işinin kalitesine önemli katkı sağlamaktadır kuşkusuz. Ama uzun, zahmetli ve masraflı bir eğitim olan tıp eğitimi, ekmeğini çizimle kazanmak isteyen bu genç için zorunlu muydu? Onun yerine hekimlik mesleğine bağlanabilecek başka bir genç yerleştirilmiş olsaydı daha iyi olmaz mıydı?

Örnek -3

“İlk yıl, üniversite tercih formumu dolduracağım günler yaklaştıkça içimi bir sıkıntı kaplıyordu. Çünkü annem öğretmen olmamı istiyordu. Evlenip çocuk sahibi olduğum zaman boş vakitlerim olabileceğini, evime vakit ayırabileceğimi düşünüyordu. Babam işletme - iktisat eğitimi görmemi öneriyordu. Ben ise çok sevdiğim bir arkadaşımın girmek istediği uluslararası ilişkiler bölümüne gitmeyi ve diplomat olmayı düşünüyordum. Okulda başarı düzeyim düşük, matematikten durumum daha da kötüydü. Ama ben okulda iyi öğretim yapılmadığına, dershaneye giderek kendimi geliştireceğime inanıyordum. Bu inançla iki yıl sürekli dershaneye devam ettim. Orada yapılan sınavlarda da puanım düşüktü. Öğretmenlerim istediğim bölüme girme olasılığımın çok düşük olduğunu söyledilerse de aldırmadım. Tercih bildirim formuma önce uluslararası ilişkiler alanı ile, daha sonra siyaset bilimi, kamu yönetimi gibi alanlarla ilgili programları yazdım. İlk yıl hiçbir yere yerleşemedim. Yine bir yıl dershaneye gidip aynı bölümleri yazdım ama son bir iki tercihim de sosyolojiden yaptım. Fakat bir tercihimde kodlama hatası yapmışım . Zihin engelliler programına yerleştirildim. Bu bölümü bitirince zihinsel özürlü çocukların öğretmeni olurmuşum. Böyle bir meslek aklımın ucundan geçmiyordu. Annem bu programa kayıt yaptırmamı ve öğretmen olmamı istedi ama ben reddettim. Çünkü uluslararası ilişkilere girebilmeyi bir kere daha denemek ve on aylık vaktimi sınava hazırlanarak değerlendirmek istiyordum. Yine dershaneye gittim ama bu defa, bir önceki yıl bir programa yerleştirildiğim için ağırlıklı ortaöğretim puanım çok düştü. Zaten

sınavda iyi bir puan da alamamıştım. Böylece üniversite eğitimi görme şansımı tümüyle kaybettim”

Bu örnekte yeteneklerini iyi değerlendiremeyen, sınav sisteminin özelliklerini bilmeyen ya da inceleme gereği duymayan, dikkatsiz bir gencin yanlış kararları sonucunda fırsatları nasıl yitirdiği görülmektedir. Bu örnekler gençlerin öncelikle *akademik yetenek düzeylerini* iyi değerlendirmeleri, bir yükseköğretim programına yerleşebilme ve üst düzeyde eğitim görebilme olasılıklarını iyi değerlendirmelerinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Akademik yetenek düzeyi yüksek bir genç tercihlerini belirlerken alan seçiminde hata yapsa bile bunu daha sonra düzeltme olanağını bulabilir. Ama okul başarısı ve yetenek düzeyi sınırlı olan gençlerin çok dikkatli davranmaları, yüksekte uçmamaları ve durumlarına uygun eğitim alanlarında okumaktan mutlu olmayı bilmeleri çok önemlidir.

Yükseköğretime Başvuracak Gençlere Öneriler

Yükseköğretimde program tercihlerini belirleme aşamasında olan bir gencin şu hususları göz önünde bulundurması yararlı olur:

1. Önce kendini dinlemeli, geçmişte ne gibi işleri yaparken, ne gibi ortamlarda bulunurken mutlu olduğunu, ne zaman gerginlik ve sıkıntı duyduğunu hatırlamaya çalışmalıdır. Böyle bir *içe bakış yöntemi* kişiye hangi konuları kolay öğrendiği, hangi alanlarda çalışmakla mutlu olduğu hakkında bir fikir verir. İlgilerine uygun alanda çalışan insanlar çalışmayı bir angarya değil bir zevk olarak yaşarlar.
2. Meslekler, eğitim programları ve çalışma yaşamı hakkında bilgi verici kaynaklara ulaşmaya, onları dikkatle izleyip değerlendirmeye çalışmalı, girmeyi düşündüğü bölümlerde verilen eğitim hakkında bilgilenmek için mümkünse oralarda okuyan gençlerle konuşmalı, o alanlardaki eğitimin kendisine sağlayacağı yararlarla kendisinden beklenenleri karşılaştırmalı, bu araştırmayı çok yönlü olarak yapmalı, birkaç kaynağa takılıp kalmamalı, başkalarından duyduklarının doğruluğunu resmi kaynaklara başvurarak sınımalıdır.
3. ÖSYM Kılavuzunu bizzat kendisi okumalı, anlamadığı yerleri öğretmenlerine sormalıdır. Kılavuz, aday ile ÖSYM arasındaki anlaşma metni, kontrat sayılır. Kişi bu dokümanın kendisi ile ilgili bölümlerinin okunmasını başkalarına bırakmamalı, kulaktan dolma bilgilerle hareket etmemelidir.
4. ÖSYM, adayları programlara yerleştirme işlemini bitirdikten sonra bazı programların kontenjanlarının dolmadığını görerek ek yerleştirme işlemi yapmaktadır. Bu da ya öğrencilerin yeterince bilgi sahibi olmamalarından ya da önyargılı olmalarından dolayı ilk tercih listelerinde bu programlara yer vermediklerini göstermektedir. Oysa bu programlar bir çok öğrenci için uygun olabilir

Sevgili üniversite adayları

ÖSYM Tercih Bildirim Formunuzu doldurduktan sonra *siz imzalayacaksınız*. Bu demektir ki tercihlerinizin yapınıza uygunluğundan siz sorumlu olacaksınız. Bu sorumluluğu ne derece bilinçli olarak yerine getirirseniz gelecekte o derece halinden hoşnut bir kişi olabilirsiniz.

Meslek yaşamınızı mutlu ve yararlı olabileceğiniz çalışma alanlarında sürdürebilmeniz dileği ile,

Prof. Dr.Yıldız Kuzgun
ÖSYM